

MATTI KLINGE

Historia, runous ja genius

Prof. Matti Klinge pohtii artikkelissaan historian ja runouden suhdetta. Hän on käsitellyt aihepiiriin liittyvää problematiikkaa teoksessaan *Idylli ja uhka* (1998).

■ Historian ja runouden suhde on ikaikainen: missä kulkee yhtäältä todellisten historiallisten tapahtumien ja toisaalta fantasi-an tarjoamien tulkintojen ja merkitysten raja, *Ilaassa* tai *Mooseksen kirjoissa*?

Historiankirjoituksessa on aina, tietoisesti tai tiedostamattomasti kysymys sekä positiivisten faktojen, "datan", etsimisestä, "puhdistamisesta" ja julkaisemisesta että aina merkityksen ja painoarvon antamisesta näille löydöille ja niiden kuvaamisesta ja ymmärtämisestä. Runoudessa taas on sanan laajassa merkityksessä kysymys fantasiasta ja merkityksistä –, mutta mikään runous ei ole uskottavaa ellei se sitoudu ihmisten maailmaan eikä mitään merkittävää runoutta ole myöskään kirjoitettu ilman ihmisten elämästä saatua "materiaalia", siis historiaa. Hyvin suuri osa siitä, minkä luokittelemme runoudeksi, kuvaa menneisyyden ihmisiä heidän yhteiskunnallisissa yhteyksissään. Usein voisi runoutta kuvata sellaiseksi historiaksi, joka nostaa jonkin moraalisesti tai psykologisesti kiinnostavan asian esimerkinomaisesti lähitarkasteluun, syväanalyysiin, ja tuo yksityisten ihmisten tunteet ja valinnat yleisten yhteiskunnallisten olojen ja tapahtumien kontekstiin.

Olennaisiksi nousee kysymys moraalista ja ideologiasta.

Yritin valaista asiaa ylioppilaille luennoimalla Terseruksesta ja Schefferuksesta. Teoksissaan *Chronologia sacra* vuodelta 1657 ja *Memorabiliium Sueticæ gentis exemplorum liber singularis* vuodelta 1687 nämä 1600-lukumme suuret hahmot edustavat historian aina jatkuvaa kaksinaisuutta. Terserus

yrittää "vain" konstruoida mahdollisimman täydellisen maailmanhistorian kronologian maailman luomisesta (lokakuun 27. päivänä 4005 vuotta ennen Vapahtajan syntymää) omaan aikaansa saakka. Mutta kronologina Terserus – ja kaikki muut kronologit – ei ota eikä voi tilasyistäkään ottaa tehtäväkseen kuvata tai arvioida mainitsemiensa henkilöiden ja tapausten merkitystä. Silti hänkin arvottaa valikoimalla. Vanhimmista ajoista voi ehkä ottaa mukaan kaikki säilyneet tiedot, mutta mitä enemmän tietoja on, sitä suuremmaksi kasvaa valinnan merkitys ja sitä ideologisemman ja teleologisemman sävyn saa kronologiakin. Niinpä Terserus, esimerkin mainitaksemme, kuvaa monella sivulla Sigismundin ja Kaarle IX:n aikaa, mutta hänen valinnoissaan ei 1800-luvulta alkaen Suomessa niin suurta huomiota saanut "Nuijasota" saa mitään muuta mainintaa kuin lauseen siitä että Kaarle-herttua "vapautti" Suomen "amiraali Klaus Flemingin" "tyranniasta".

Schefferukselle sen sijaan historian tapaukset ovat esimerkkejä moraalista, lukujen nimet ovat "Rohkeudesta", "Mielenmaltista", "Ystävydestä" j.n.e. ja niitä valaistaan kertomalla tapauksia ja kuvaamalla henkilöitä Ruotsin historiasta.

Kronologisia hakuteoksia ei tietääkseni ole missään otettu syvällisemmän tutkimuksen kohteeksi. Itse olen niitä kyllä jonkin verran harrastanut ja keräillytkin. Kronologinen historiankuvaus palautuu vanhoihin aikoihin ja Euroopassa etenkin keskiaikaisiin luostari- ja hiippakunta-annaaleihin, joiden taustalla on kaikissa muinaiskulttuureissa elänyt genealogis-oraalinen menneisyyden hallinta. *Vanban Testamentin* maailmassa genealogia lienee olennaisempi todellisuuden haltuunoton keino kuin kreikkalais-roomalaisessa epähistoriallisemmassa ajattelutavassa.

Quattrocenton humanistien ja 1500-luvun jo huomattavien painettujen hakuteosten maailmassa myös kronologinen ajattelu sai merkittävän sijan. Messeniuksemme oli merkittävä kronologi, joka jakoi *Scondia Illustratan* kertoviin ja kronologisiin osiin. Kronologian "teoriaa" harrasti hänen suuri aikalaisensa Vossius. Calvisiuksen laaja

(noin 1 400 sivua) kronologiateos oli nähtävästi tärkeä 1600-luvulla, voisimme mainita Bœcleruksen j.n.e.

1700-luvun suuri kronologi oli presidentti Hénault. Hänen vaikutustaan meidänkin valtakunnassamme kuvaa se, että hänet valittiin kuningatar Lovisa Ulrikan perustaman Kungl. Vitterhets Akademienin ulkomaiseksi jäseneksi akatemian ensi vaiheessa, ennen sen uudistamista nykymuotoonsa 1786. Ulkomaisia jäseniä valittiin kaikkiaan kolme, muut olivat d'Alembert ja Voltaire. Presidentti Hénault'n *Abrégé chronologique de l'Histoire de France* ilmestyi 1744 ja sitten lukuisina uusina painoksina ja käännöksinä, ja siitä tuli hyvän historiallisen käsikirjan esimerkki. Siinä yhdistyy tiivis tapahtumaluettelo historiallisten samanaikaisuuksien esittämiseen: Ranskan kuninkaat – muut samanaikaiset hallitsijat – etevät sotilaat – samanaikaiset merkittävät virkamiehet – tiedemiehet j.n.e. Tämäkään ei ollut sinänsä uutta, mutta presidentti (Pariisin parlamentin ensimmäisen osaston presidentti, Charles-Jean-François) Hénault osasi edeltäjiään paremmin *valita, tähdentää, opettaa* historian *olennaisuuksia*. Mutta silloinhan ollaan jo niin sanotun tulkinnan alueella.

Presidentti Hénault kirjoitti myös historiallisen näytelmän *François II*, jonka esipuhe on itse näytelmää tärkeämpi. Siinä hän kertoi (toteutumattomasta) aikomuksestaan kirjoittaa sarja näytelmiä Ranskan historian tähtihetkestä ja käännekohdista, samaan tapaan kuin Shakespeare oli tehnyt Englannin historian osalta.

Shakespeare onkin keskeinen nimi historian ja fiktion suhteen historiassa; tosin hänen Englannin historiaa käsittelevät näytelmänsä ovat aina herättäneet enemmän kiinnostusta kotimaassaan kuin Manner-Euroopassa.

Shakespearea ei kuitenkaan juuri tunnettu Englannin ulkopuolella ennen kuin romantiikan aikakausi löysi hänet; ja presidentti Hénault'n idean toteuttikin eräs historian ja filosofian professori – Schiller.

Schiller ja koko hänen aikakautensa nosti jälleen esiin historian moraalifilosofisen aspektin: tosiasioiden luetteleminen ja analyttinen tutkimus ei riittänyt, kun Ranskan

vallankumouksen ja Napoleonin eurooppalaisen maailmansodan mullistusvaihe vaati historian syvällisemmän merkityksen ja suunnan pohtimista. Moraalisella historialla oli tietysti jo edellä mainittu oma linjansa, joka tosin myöhemmässä historiografian traditiossa on yleensä sysätty moraalifilosofian tai valtio-opin piiriin. Historian käyttämistä moraalisenä esimerkkiaineistona ei tavallaan ole hyväksytty historiaksi *sensu stricto*. Tietysti historia usein häivytettiin vain eräänlaiseksi ajalliseksi kulliseksi, niin kuin ranskalaisklassismin näytelmissä. Mutta kyllä moraalisesti painottunut historia jatkoi elämäänsä draaman ja eepoksen muodossa 1700-luvullakin, muistakaamme Voltairen *Henriade* tai Kustaa III:n näytelmät.

Niin sanotun valistusajattelun rationalistisen maailmannäkemyksen tärkeäksi kumoajaksi tuli *oraalisen* tradition keksiminen tai paremminkin sen tavaton arvonnousu 1700-luvun lopulla. MacPhersonin *Ossian* nosti yhtäkkisesti suullisen tradition välittämän historian tavattoman kiinnostuksen kohteeksi – hieman sen jälkeen kun Herculaneum ja Pompeiji olivat avanneet esineistön ja kaivaukset historian olennaisiksi lähteiksi. Hallinnollisten asiakirjojen ja muiden kirjallisten lähteiden yksinoikeus menneisyyden todistamiseen oli iäksi mennyt! Herder nosti "kansan" kielten ja "kansan" runouden inhimillisen kulttuurin ja historian perustaksi sekä "kansanlaulu"-kokoelmallaan että teoreettisella tuotannollaan. Schilleristä tuli uusi moderni Shakespeare, joka kirjoitti sarjan suuria historiallisia aatenäytelmiä.

Historiallisen draaman merkitys menneisyyden elävöittämisen kannalta tuli olemaan ratkaisevan tärkeä. Teatteri pakottaa pelkistämään, tähdentämään, psykologisoimaan, *dramatisoimaan* aineistonsa, menneisyyden. Mutta siinä piilee myös sen heikkous: kaikki elämässä ei ole draamaa, nopeaa, vastakohtaisuuksiin perustuvaa tapahtumista. Eeppisyys, kerronnallisuus, kuvaava jää siinä sivuun. Tähän toi uuden ratkaisun *historiallisen romaanin uudistuminen*, sen murroksen suuri nimi on Sir Walter Scott.

Scribitur ad narrandum!

Scottin vaikutus omalla aikanaan ja pitkälle sen jälkeen oli valtava, melkein räjähdysmäinen. Scottin reseptio Ranskassa on itsessään tärkeä ajanilmiö, koska se vaikutti ranskalaiseen historiantutkimukseen ja historialliseen kirjallisuuteen ja sitä kautta koko Euroopan historiantutkimukseen. Ranskannoksilla oli myös suoranaista vaikutusta: Björkenheimin teos Suomen kartanokirjastoista ennen vuotta 1852 painettujen kirjojen osalta (1929) osoittaa selvästi, että Scottia luettiin täälläkin ranskannoksina, toisaalta on tietoja saksannosten leviämisestä. Lähes joka kartanossa oli ainakin jokin Scottin teos ranskaksi, kolmessa oli kootut teokset. Franzénin 1820-luvulla kirjoittama Sture-aikaa kuvaava eepos *Möter vid Alfvastra* on kirjoitettu Scottin vaikutuksen alaisena, ja hänen toisen eepoksensa, Ranskan vallankumousta kuvaavan *Julie de St Julienin* keskeisissä hahmoissa tulee esiin burkeläinen konservatismi – modernin konservatismiin perustajahahmon Burken vaikutuksesta Scottin maailmankuvaan pidetään huomattavana. Scottin suosiolla oli siten tietysti myös poliittinen puolensa.

Suomessakin Scottin vaikutus oli siis hyvin merkittävä. Suuri skottilainen oli Runebergien ”kotijumala”, jonka teoksia luettiin jatkuvasti ääneen. Fredrika Runeberg osasi Turun aikaisen englantilaissyntyisen opettajattarensa rouva Salmbergin ansiosta englantia ja pystyi vertaamaan ruotsinnoksia originaaleihin. Varsinaisista historioitsijoista oli Topelius jo nuoresta pitäen Scottin harrastaja, ja hän kirjoitti 1862 suoranaisen Scottin keskiaikaisten romaanien mukaelman, *Ljungarin tarun*. Kannattaa ehkä tähdentää etenkin Fredrik Cygnaeusta: hänhän oli nimenomaan historioitsija, 1840-luvulla ulkomaisten lähteiden julkaisija ja pitkään G. Reinin rehtoraatin aikana historian vt. professori. Cygnaeuksella oli kotonaan suuri Sir Walter Scottia esittävä rintakuva – joka edelleen on nähtävänä hänen Kaivopuiston kodissaan –, ja hän korosti luennoillaan erityisesti Scottin merkitystä historiallisen ajattelun kannalta. Scott oli auttanut syrjäyttämään rationalistisen omahyväisen valistus-historian, uusi historiantutkimus ymmärsi

nähdä ”jokaisen historiallisen karaktäärin taideteoksena itsessään”, kuvata paikallisuväriä, tajuta detaljien, individuaalisen, merkityksen silloinkin, kun se toi esiin karkeutta ja intohimoja; sillä oli siis ”historiaa sanan varsinaisessa mielessä” ymmärtävä mielenlaatu.

On ilmeistä, että Scottin ja sitten Topeliuksen ja muiden etevien historiallisten romaanien kirjoittajien suosio vaikutti historian luonteen käsittämiseen, sekä suoraan historioitsijoiden omaan maailmaan että niihin odotuksiin, joita valistunut yleisö asetti historiantutkimukselle.

Historiantutkimuksen suuri uudistuminen lähti liikkeelle Ranskasta, ”imaginaation koulukunnasta”, jonka suuriksi aloittajiksi lasketaan Thierry ja Barante ja huipuksi Michelet.

Thierry koki kaksi välähdyksenomaista elämystä jotka tekivät hänestä historiallisen *imaginaation* tai suorastaan *imaginaatio-koulukunnan* johtavan nimen: 15-vuotiaana hän suorastaan kiihtyi Chateaubriandin *Martyryrien* luvusta ”Frankkien sotaulu” ja nuorena aikuisena Sir Walter Scottin *Ivanboesta*. Michelet puolestaan tunnusti nuoruutensa kahdeksi suureksi johtotähdeksi Vergiliuksen *Aeneaan* ja Giambattista Vicon.

Imaginaatio, kuvallisuus, mielikuviutus, tarkoittaa sekä hahmottamista että esittämistä. Historioitsijan täytyy hahmottaa kaikista lähteistään löytämät ainesosat kokonaisuudeksi, hahmoksi tai kuvaksi, ja tämä kokonaisuus täytyy saada muunnetuksi sanoiksi, kertomukseksi, *narraatioksi*. Barante otti motokseen: *scribitur ad narrandum!*

Siitä Thierryn usein siteerattu ohjelmallinen julistus, joka tähtäsi sekä historioitsijoihin että romaanikirjailijoihin:

”Sota niitä kirjailijoita vastaan, joilla ei ole oppineisuutta, jotka eivät ole osanneet nähdä, ja niitä kirjailijoita vastaan, joilla ei ole mielikuviutusta ja jotka eivät ole osanneet maalata” (*Guerre aux écrivains sans érudition qui n'ont pas su voir, et aux écrivains sans imagination qui n'ont pas su peindre!* – sanojen *écrivain, imagination, peindre* suomentaminen ei ole ongelmattomaa).

Romaanien historia ei saanut olla virheelistä eikä tuulesta temmattua, mutta historioitsijoiden teokset eivät taas saaneet olla vain lähteisiin tiukasti sidottuja tosiasialuetteloita. Oikea historioitsija *näkee* lähteiden tosiasioiden takana olevaa todellista elämää *imaginaationsa* avulla. Tällä ajatus tavalla oli valtava merkitys sekä kaukaisien, niukkalähteisten aikojen kannalta että sosiaalisesti, etnisesti tai muista syistä lähteettömien kansanryhmien kannalta. Thierry ja sitten Michelet eivät suotta olleet *kolmannen säädyn* tai *kansan* historioitsijoita.

Croce ja Collingwood tulivat sitten 1900-luvun uuden imaginaatiokoulukunnan johtaviksi teoreetikoiksi.

Mutta imaginaatio (jota voisimme tavaltaan verrata taloustieteen inter- ja ekstrapolaatioon!) on kreatiivinen kvaliteetti. Tulevan historiallisen esityksen ainesosat ovat hajallaan tai kadoksissa kuin raunioituneen tempelin pylväänpätkät ja eri tahoille kuljetetut reliefit: miten kuvata niitä edellytyksiä, jotka tarvitaan kadonneen kokonaisuuden rekonstruointiin? Vuonna 1855 Thiers kirjoitti Napoleonin konsuliajan ja keisarikunnan aikanaan niin tavattoman suosituksen (ja heti ruotsiksikin käännetyn ja Suomeen levinneen) historian XII osaan, keskelle teostaan, yllättävän alkulauseen. Siinä hän käsittelee historiankirjoituksen olemusta ja päättyy huudahtamaan: ”Ja eikö olekin yksi historioitsijalta vaadittava ominaisuus, joka on kaikkia muita edellä - - Se laatu, se on intelligenssi.” (*Et n’y a-t-il pas une qualité essentielle, préférable à toutes les autres, qui doit distinguer l’historien - - Cette qualité, c’est l’intelligence.*)

Topeliuksen opetussadut *En lärde gosse* ja *Lilla Genius* ovat lähes samanaikaisia, edellinen vuodelta 1869, jälkimmäinen 1871. Ne ajavat samaa asiaa kuin suuri historiankirjoitusta käsittelevä runo *Votum för den dramatiska konsten i Finland* (1864) ja niillä on yhteytensä Topeliuksen laajaan tutkielmaan Fredrik Cygnaeuksesta historioitsijana.

Kummassakin sadussa tapaamme liian oppineen koulupojan, joka ei ymmärrä elämää siksi että hän on liian kirjaviisas, ja tämä kirjaviisuus ilmenee luotteloimisena ja

eläinlajien tuntemuksena, ja nimenomaan hyönteiskeräilynä. Hyönteisten keräily kävi vertauskuvasta *yksitystietojen keräilylle*. Yksittäiset tiedot eivät auttaneet ”oppinutta poikaa” pärjäämään tavallisessa metsässä eivätkä toisen sadun ”kirjaneuvosta” käsittelemään *geniusta*.

Topelius edellytti tutkijalta niin kuin taiteilijaltakin *geniusta, luovuutta, nerollisuutta*.

Pilkatessaan nimenomaan luonnonhistoriallista luokittelun ja keräilyn asennetta Topelius – itse Sahlbergin *Insecta Fennican* yhden partikkelin *pro exercitio* -respondenti! – yhtyi Snellmaniin, vaikka olikin aikanaan ivannut tämän luonnehdintaa Porthanista. Porthan oli Snellmanin mielestä keräilijä, ei varsinainen historiantutkija. Porthanhan olikin kirjallisuuden professori ja filologi, joka liittyi tekstikritiikin perinteeseen. Hän kuuluu siihen koulukuntaan ja aikakauteen, joka oli oppositiossa sekä moralisoivaa historiaa että fantisoivaa (Rudbeckin, Jusleniuksen y.m.) historiankäsitystä vastaan, ja saavutti suuren merkityksensä lähteiden aitouden tutkijana ja lähteiden julkaisijana. Porthan kuvasi itsekin laatuaan *Noten ohne Text* -luonnehdinnalla.

Snellman huudahti Granier de Cassagnacin *luokkia* koskevan kaksoiskirjan yhteydessä: ”Kuka on koskaan kirjoittanut perheen historian? Kuka uskontojen? Kuka hallinnon? Kuka lainsäädännön? Kuka kaupan? Kuka maanviljelyksen?” Oikeanlaista historiaa ei vielä ollut kirjoitettu ollenkaan!

Saman kysymyksen olivat esittäneet Thierry, Barante ja muut suuret uudistajat 1810-luvulta lähtien. Barante korosti historian narratiivisuutta, Thierry sanoi että jokainen historiallinen luomus on yhtä lailla taiteen kuin oppineisuudenkin tulosta (*Toute composition historique est un travail d’art autant que de l’érudition*).

Imaginaation liikakorostusta vastaan on, tiedämme sen hyvin, noussut aina vastavaiikutuksen voimia, jo von Ranke edusti selästä, sitten positivismin kausi Bucklen nimissä ja monet muut koulukunnat. Historiaa käytetään aina poliittisten ideologioiden ja valtarakenteiden oikeuttamiseen: historioitsijat ovat yhtä lailla siinä mukana kuin

toisaalta myös varoittamassa historian väärinkäytöstä ja yksinkertaistuksista. Objektiviisuuden ja relatiivisuuden ideoilla on profaettansa – mutta historianteoria sittenkin enemmän seuraa tutkimusta kuin ennakoi sitä. Tieteen edistyminen perustuu innovatiivisuuteen, mutta uudet näkemykset ja tulokset vaativat samalla koko ajan myös uutta panostamista siihen kaikenlaisten lähteiden keräämiseen, analysoimiseen ja julkaisemiseen, joka sitoo näkemyksellisyyden menneisyyden konkretiaan.

HEIKKI YLIKANGAS

Historiallinen näytelmä ja historiallinen totuus

Akatemiaprofessori Heikki Ylikangas pohtii artikkelissaan, miksi hänen kirjoittamiaan historiallisia näytelmiä on arvosteltu vain historiantutkijan kirjoittamana totuutena. Ylikankaan mielestä teatterimaailman olisi sallittava populaarin historiallisen dokumentaationäytelmän olemassaolo.

■ Osallistuin 23.–24. syyskuuta 2000 Joensuussa järjestettyyn tutkijain – lähinnä kirjallisuudentutkijain – ja kirjailijoiden väliseen symposiumiin, jossa käsiteltiin muun muassa historiallisia näytelmiä. Minun alustukseni kantoi otsikkoa ”Miksi tutkimus ei riitä?” Keskustelu, jota referoitiin laajahkosti paikallisissa lehdissä,¹ herätti minussa eräiltä osin suurta hämmästyystä. Kävi nimittäin ilmi, että suurin osa sekä kirjailijoista että tutkijoista koki näytelmäni hyvin likeisesti tutkimuksenomaisiksi.² Ne olivat heille alusta loppuun historiantutkimusta, sidottuja historiallisiin lähteisiin. Monilla oli sellainen käsitys, että näytelmäni henkilöt ja repliikit olivat lähteistä ammennettuja. Koetin selittää, että repliikit olivat liki sataprosenttisesti puhtaasti fiktiivisiä – niitä ei edes voisi poimia lähteistä – , samoin suuri osa niin henkilöistä kuin tapahtumayhteyksistäkin. Nimensä puolesta historialliset henkilöt oli varustettu piirteillä, ominaisuuksilla, mielipiteillä ja teoilla, joita tutkimuksessa ei voida heihin liittää. Näytelmissä oli lisäksi henkilöitä, joita ei ollut koskaan ollut olemassaakaan, ja tapahtumia, joita ei milloinkaan ollut sattunut. Tämä hämmästytti puolestaan kuulijakuntaa niin, että akatemiaprofessori Yrjö Sepänmaa kehotti minua kirjoittamaan aiheesta artikkelin, jotta väärinkäsitys tulisi oikaistuksi. Tätä kehotusta olen tässä toteuttamassa.³